

סוגיות עכשוויות באמנות המערכה

בין הקטבים

מלחמת "חרבות ברזל" ג'

מרכז דדו
לחשיבה צבאית
בין-תחומית

מאמרי הגיליון
זמינים לקריאה גם
באתר מרכז דדו

איפה התחבולה?¹

גל פרל²

האם צה"ל הצליח לתרגם במלחמה את מימוש עקרון התחבולה מהרמה הטקטית לרמה האופרטיבית באופן שפירק את המערכת היריבה וקיצר את משך המלחמה? נוכח האפשרות שצה"ל יידרש לתמרון בלבנון, עלינו ללמוד היטב את המערכה ברצועת עזה, כדי לשפר את מוכנות הכוחות למערכה הבאה, אם תיפתח.

"הטקטיקה זה החוכמה והאמנות של כל אחד מכם. זאת אומרת, להוביל את האנשים בראש הכוח, עם תוכנית שיש בה גם תחבולה לא רק יוזמה, מתחשבת באויב ובשטח, בניתוח נכון ומפעילה את מרכיבי הכוח נכון" (רא"ל גבי אשכנזי).³

בעבר, עוד בטרם נוסד צה"ל, העלה כוח המגן העברי את התחבולה על נס. כבר בימי פלגות הלילה המיוחדות בפיקוד הקפטן הבריטי אורד וינגייט שמו דגש על הצורך לפעול מתוך חשיבה תחבולנית, בהפתעה.⁴ וינגייט שאב השראה מהתנ"ך, ובמיוחד מן השופט גדעון בן יואש שקבע את העיקרון "מִמְנֵי תִּרְאוּ וְכֵן תַּעֲשׂוּ",⁵ ותקף את מחנה מדיין בלילה מכמה כיוונים, תוך שימוש בשופרות ובלפידים כדי לזרוע בהלה בקרב מגיני המחנה.⁶ בהמשך מימשו עיקרון זה בצה"ל לא פעם במלחמת העצמאות בקרבות שניהלו כוחות הפלמ"ח ואחרים, כמו בהתקפת הלילה על מנזר סן סימון⁷ ובמבצע "חורב" בחזית הדרום.⁸

בעקד הפיקוד והשליטה במבצעי כוחות היבשה מגדירים את התחבולה כך:

¹ המאמר פורסם לראשונה בגיליון מערכות מס' 503, ספטמבר 2024.

² סרן (מיל') גל פרל הוא חוקר בכיר במרכז דדו וסרן (מיל') בעוצבת הצנחנים "חיצ האש".

³ אורד, י' (2009, 14 באוקטובר). צה"ל מציג: כך נפעל במערכה הבאה. אתר צה"ל.

⁴ עקביה, א' (1993). אורד וינגייט: חייו ופועלו. מערכות, עמ' 55, 268.

⁵ שופטים, ז': 17.

⁶ שם, 19-22.

⁷ קדיש, א' וארנוולד, מ' (2008). קרבות יבוס. משרד הביטחון, עמ' 153-181.

⁸ שמש, א' (1995). בכוח התחבולה. מערכות, עמ' 93.

"חיפוש תורפות אצל האויב או יצירתן, ולאחר מכן ניצולן לשם הכרעת האויב. לפיכך, החל מתחילת גיבוש תמונת המצב ועד סיום הערכת המצב וגיבוש הדפ"ן, ילוו את תהליך הערכת המצב לכל שלביו, כחוט השני, החיפוש והחתירה למצוא את תורפות האויב, או כיצד ניתן ליצור תורפות אצלו ולנצלן".⁹

במשך שנים עוצב האתוס הזה "לי בהתאם לשתי מימרות. הראשונה, מן המקורות, קבעה "כִּי בְּתַחְבֻּלוֹת תַּעֲשֶׂה לָךְ מִלְחָמָה"¹⁰. השנייה, סיסמת השירות האווירי המיוחד, יחידת הקומנדו הבריטית שהקים דייוויד סטירלינג במלחמת העולם השנייה, קבעה כי "המעז מנצח"¹¹. אימוץ מימרות אלה נבע ממגבלות הכוח של צה"ל במשאבים ובכוח אדם ומהצורך לנהל מלחמה קצרה כדי להסיר את הנטל מהמשק ואת האיום מהעורף. היכולת לייצר תחבולה מוצלחת, יעילה ומקצרת מלחמה, מחייבת לקיחת סיכונים מחושבים, העזה, נכונות לפעול בקו בלתי צפוי. נשאלת השאלה עד כמה הצליח בכך צה"ל במלחמת "חרבות ברזל", שכן המלחמה נמשכת חודשים ארוכים. מבחינה טקטית, ניכר כי צה"ל שב לפעול בהתאם לעקרון התחבולה, מהדרג הבכיר למפקדי השדה. מבחינה מערכתית, אף שצה"ל פגע קשות בחמאס, ההצלחה חלקית.

"כל מלחמה עומדת על הטעיה"

אלוף אמיר ברעם וסא"ל (מיל") ד"ר שגיא טורגן קבעו במאמר שפרסמו כי: "התחבולה היא הכלי הראשון והבסיסי באומנות המלחמה, והיא מורכבת מארבעה מושגי יסוד: הפתעה, הונאה, הטעיה וטכסיס. בכוחה של התחבולה לייצר אצל האויב תמונת מצב שגויה, ליצור בקרבו חוסר ודאות ולפגוע בהחלטותיו"¹². באמצעות תחבולה יכול הצבא לגרום לאויב לפעול באופן שגוי, לבזבז זמן יקר בניסיונו להעריך את המצב נכונה, לנצל נקודות תורפה או לגרום להיווצרותן ולפגוע קשות במורל וברוח הלחימה של האויב. למעשה, כפי שכתב בשעתו החכם הסיני סון טסו, "כל מלחמה עומדת על הטעיה"¹³.

ברשימת עקרונות המלחמה של צה"ל הוצבה התחבולה במקום הרביעי והיא מוגדרת "דרך מחוכמת לעשיית מלחמה על ידי חיפוש תורפות האויב או על ידי גרימתן. היא נועדה להפתיע את האויב כדי להוציאו מאיזונו ולמוטטו. בכל מצב ובכל דרג, התחבולה היא מהותו של הרעיון המבצעי שסביבו מתגבשת שיטת הביצוע"¹⁴. מטרת התחבולה להפתיע את האויב, וזו יכולה לקבל ביטוי במגוון מובנים: במקום, בשיטה, באמצעי הלחימה ובעיתוי. "התחבולה אינה רק עניין של הופעה במקום,

⁹ זרוע היבשה (פברואר 2016). הפיקוד והשליטה במבצעי כוחות היבשה. מפקדת זרוע היבשה, עמ' 106 משלי, כד: 6.

¹¹ קואלס, ר' (1958). מפקד הרפאים. מערכות, עמ' 104.

¹² ברעם, א' וטורגן, ש' (אוגוסט 2022). עקרונות המלחמה: התאמתם למאפייני המלחמה בעת הנוכחית. מערכות 494, עמ' 11.

¹³ שמש, א' (1995). בכוח התחבולה. מערכות, עמ' 93.

¹⁴ המחלקה לתו"ל (פברואר 2007). עקד עקרונות המלחמה. אמ"ץ-תו"ל ד, עמ' 23.

בזמן, בעוצמה ובאמצעים בלתי צפויים ואינה מצטמצמת באיגוף וכו' – אלא הרבה יותר מזה – היא משפיעה על תודעתו והבנתו של האויב. מעצם אופייה היא דורשת כישורים וכשרים גבוהים ולעתים גם מורכבים.¹⁵ מכאן שהתחבולה נדרשת בכל רמה, טקטית, מערכתית ואסטרטגית.

נוכח האיום החמור על העורף הישראלי, הנטל הגובר על המשק, וסופיות המשאבים (כוח אדם, חימושים, פלטפורמות לחימה, דלק, חלפים ועוד), הזמן הוא רכיב חיוני שמחייב אותה להכריע את אויבה במהירות. פעולה תחבולנית נועדה לאפשר לצה"ל להכריע את האויב באופן חסכוני בכוחו, במהירות ועל ידי ריכוז המאמץ בנקודת התורפה "במקסימום כוח, במינימום זמן".¹⁶ ככל שהפעולה נועזת יותר, והסיכון (המחושב) גדול יותר, סביר פחות שהאויב יצפה אותה, והוא ייתפס בלתי מוכן.¹⁷ שיטה זו, לצד פעולה בקצב מבצעים גבוה על כל מערכי האויב, בהתאם לעקרון המלחמה רציפות והמשכיות, תאפשר את הכרעתו במהירות. כוחו של התמרון תלוי במומנטום, וחייבת להיות עוצמת אש וכושר תנועה.

הקצב מורכב למעשה משבעה גורמים שמקיימים קשרי גומלין: ניידות פיזית, שיעור התקדמות טקטי, כמות המידע ואמינותו, סיוע לוגיסטי וקרבי, זמן השלמת התנועות ופיקוד ושליטה ותקשורת.¹⁸ כאשר לא פועלים כך – גם האויב יתאושש. ראשיתה של כל תוכנית מבצעית של כוחות היבשה היא בניתוח השטח והיכולת לגזור ממנו משמעויות, ובהן איתור שטחי מפתח והשמדה, שטחים שולטים ונשלטים ועוד. כשנתיים לפני מלחמת "חרבות ברזל" עודכנה פקודת המבצע בצה"ל, והשינוי שנגע לראיית האויב כמערכת מבצעית נעשה בשל חשיבות ניתוח האויב כמערכת מבצעית על רכיביה השונים והבנת קשרי הגומלין ביניהם הנו חיוני (למשל, התצפית והנ"ט, שתומכים את המארב, וסיוע האש שמסייע לעמדות ההגנה במתחם האויב). לפי הפקודה המעודכנת, בכל מערכת יריבה יש מרכז כובד (שטח שולט, מרכז פו"ש, מבנה מרכזי), רכיב שפגיעה בו מערער את המערכת היריבה ומוציא אותה משיווי משקל.

גישת התמרון (אין הכוונה לתמרון יבשתי בהכרח), מטרתה לעקוף את גורמי העוצמה של האויב ולנצל את נקודות התורפה כדי להביא למיטוטו המהיר. אומנם אפשר להשיג את הכרעת האויב, ביטול רצונו להילחם ויכולתו לעשות כן באמצעות פעולה שחיקתית במהותה, המשמידה יכולות של האויב בקצב גבוה מיכולתו לשקם אותן, אך זוהי גישה שמשכה ארוך והיא גוזלת משאבים,¹⁹ ובניגוד לשגרה,

¹⁵ שם, עמ' 24.

¹⁶ איזנקוט, ג' (2019, 21 בנובמבר). חיוניות התמרון היבשתי. הרצאה בכנס התמרון היבשתי ככלי חיוני בביטחון הלאומי, מכון למחקרי ביטחון לאומי (INSS).

¹⁷ איילנד, ג' (2018). לא נרדם בלילות. ידיעות ספרים, עמ' 84.

¹⁸ סימפקיין, ר' (1999). מרוץ אל העתיד. מערכות, עמ' 60, 152.

¹⁹ לידליהארט, ב' (1956). אסטרטגיה של גישה עקיפה. מערכות, עמ' 14.

בבט"ש ובמב"ם, טובה פחות לישראל בשל הנטל על המשק והאיום על העורף. יש לציין כי בשתי הגישות יכול להתקיים שילוב בין אש לתמרון קרקעי, אך גישת התמרון מתאימה יותר לישראל במלחמה נוכח ממד הזמן.²⁰

בבסיס גישת התמרון הזו, עומדת התחבולה, שכן היא ניתוח המערכת היריבה, איתור מרכז כובד זה והבנה כיצד לפגוע בו באופן לא צפוי ובמהירות.²¹ ניתוח שלם של קרקע ומערכת יריבה מאפשר למפקד לזהות את התורפות והחוזקות של האויב, ועל בסיסן לגבש באופן אנליטי באמצעות תהליך מחתמ"א²² רעיון מבצעי תחבולני המכוון לנקודת תורפה, שהפגיעה בה תשלול מהאויב רכיבי עוצמה ואף תביא למיטוטו.²³

הרעיון המבצעי שהתחבולה מגולמת בו הוא הקומה הרעיונית המחברת בין המשימה לשיטה.²⁴ הוא גם המקום להמחיש למפקדי המשנה והכוחות את התחבולה בעזרת שפה חופשית כדי להמחיש להם אותה. יש לציין שלטובת מימוש פעולה תחבולנית נדרש פיקוד בגישת פיקוד משימה, המאפשר למפקדים חופש לפעול באופן מקורי, נועז ולנצל הזדמנויות מבצעיות בלוח זמנים מהיר.²⁵

צה"ל התחבולני לעומת צה"ל "המועך"

דוגמה בולטת למימוש תחבולה היא זו של הקרב לכיבוש מתחמי אום כתף המבוצרים במלחמת ששת הימים, עליו פיקד אלוף אריאל שרון, מפקד אוגדה 38. שרון, שבלט בתעוזתו, חשיבתו התחבולנית, וביכולתו לקרוא את שדה הקרב, עוד מימיו בצנחנים, החליט לתקוף את המתחם בלילה. לדבריו עשה כן משום ש"אין המצרים אוהבים להילחם בלילה, ואין הם נהנים מקרב פנים אל פנים – ואנו מתמחים בשניהם".²⁶ הקרב שתכנן חייב תיאום ושליטה ברמה שכמעט ולא נראתה אז בצה"ל, ונשען על תחבולה, הפתעה ומיצוי הכוח.

חטיבת השריון 14 תקפה את מוצבי החוף של המתחם וריתקה באש את מערכי החזית שלו. חטיבת החי"ר 99, בפיקוד אל"ם יקותיאל אדם, ערכה מסע בן 14 קילומטרים בחולות ובדיונות, שהמצרים החשיבו כלא עבירים, כדי לתקוף את המערך המבוצר מהכיוון הלא צפוי. בה בעת הוטסו במסוקים שני גדודים מחטיבת הצנחנים במילואים 80, בפיקוד אל"ם דני מט, לג'בל דלפה כדי לכבוש את אום שיחאן ולפגוע בריכוזי ארטילריה שהיו שם (זו הייתה הפעם הראשונה שצה"ל יצא

²⁰ בזק, י' (אוגוסט 2018) בין הכרעה לניצחון, בין תמרון לשחיקה. מערכות 479, עמ' 28–30.

²¹ לידל-הארט, ב' (1956). אסטרטגיה של גישה עקיפה. מערכות, עמ' 344.

²² מרכז כובד, נכסים חיוניים, תורפות, מה יכריע, איך יכריע.

²³ הירש, א' (מאי 2022). עדכון תבנית הפקמ"ב בכוחות היבשה – למה צריך לעדכן ומדוע זה הכרחי. מערכות 493, עמ' 42–47.

²⁴ בהרב, א' וישורון, נ' (2021, 11 באוגוסט). פרק עשירי – רעיון מבצעי ותחבולה. למידה בתנועה – הפודקאסט של המכללות הצבאיות.

²⁵ ריאיון עם אלוף ירון פינקלמן, מחנה אסף שמחוני, באר שבע, (2024, 15 פברואר).

²⁶ מגל, י' (2023). קוטי. מטר, עמ' 53.

לפעולה מוסקת בהיקף כה רחב). על גדוד השריון 63, בפיקוד סא"ל נת'קה ניר, הוטל לנוע בציר עוקף, דרך הדיונות, ולסייע בכיבוש בטור. כוחות נוספים של האוגדה שימשו במשימות חסימה והטעיה. לצד כל אלה סיפק אגד התותחנים האוגדתי סיוע צמוד ומתגלגל.

מעט לפני ההתקפה על המתחמים, כשהכוחות כבר בנקודות הזינוק, הציג מפקד פיקוד הדרום, גביש, לשרון לדחות את ההתקפה לבוקר, כדי שניתן יהיה

לקבל סיוע מחיל האוויר. שרון דחה את ההצעה בתוקף מפני שחשש שהיא תפגע בתנופת ההתקפה, תשבש את התוכנית ותיתן בידי המצרים זמן להחיש תגבורות.²⁷ במהלך הקרב אלון שרון "חייד לשוניים" וגילה גמישות מחשבתית. משהתברר כי גדוד 63 כבר כבש את בתור, שונתה התוכנית של חטיבה 80. שני גדודי החטיבה נחתו בדיונות שמצפון לאום שיחאן

כוח צנחנים מילואים לאחר הפשיטה על סוללות הארטילריה באום כתף, (מקור: מערכות)

ויצאו לתקוף ריכוזי ארטילריה סמוכים. עם זאת גדוד הצנחנים שנועד לתקוף ממערב התקשה בצבירת הכוח ובהתארגנות, וכאשר היה מוכן לתקיפה התברר כי גדוד 63 כבר השמיד את כוחות האויב. גדוד הצנחנים השני פשט על היעדים ממזרח, פגע בריכוזי ארטילריה ונ"ט ושב לעמדותיו.²⁸ ההתקפה הייתה אמורה לפרוץ בכמה מקומות באופן בין-חילי ובין-זרועי. ואכן התמרון של גדוד 63, דרך הדיונות ותקיפת אום שיחאן ממערב, והתקפות חטיבה 99 וחטיבה 80 מצפון, דרך דיונות קשות למעבר, ערערו מבחינה פיזית ונפשית את הכוח המצרי,²⁹ והמתחם הוכרע. הקרב הוגדר כקרב משולב מופתי ונלמד באקדמיות צבאיות ברחבי העולם. פעולה תחבולנית קלה יותר לביצוע כשהאויב אינו דרוך ומצפה לה, אבל גם כאשר הוא מוכן ומצפה לה יש לממש עיקרון זה. בעבר הצליח צה"ל לפעול באופן תחבולני גם לאחר שהופתע. דוגמה בולטת היא מבצע "אבירי לב", צליחת התעלה במלחמת יום הכיפורים. היה זה קרב לילי שנשען הן על מאמצי הטעיה, הן על הפתעה והן על ניצול נקודת תורפה (ה"תפר" בין הארמיות המצריות).³⁰ מאז פעל צה"ל בשורה של מבצעים, מיוחדים ורחבי היקף באופן תחבולני. בהם

²⁷ זלמנוביץ, ב' (עורד) (2017). לחימת צג"ם 63 קרב אום כתף-אבו עגילה 5-6 ביוני 1967. המחלקה להיסטוריה בצה"ל, עמ' 23-24.

²⁸ שמש (1995), עמ' 184.

²⁹ שם, עמ' 185.

³⁰ אזוב, ע' (2011). צליחה. דביר, עמ' 111-136.

הנחיתה מן הים בשפך אל-אולי במלחמת לבנון הראשונה, ואפילו מהלכי הפתיחה של מבצע "עופרת יצוקה". ולמרות זאת ראוי לחזור ולקרוא את הדברים שכתב בשעתו אלוף (מיל') שרון, שהזהיר כי "אי-אפשר שנהיה פטורים מבדיקה יסודית של התזה בדבר "התהפכות" צה"ל בין תש"ח למבצע של"ג: כאן, צבא שעוצמתו נסמכת על גורמים איכותיים ועל הבסת האויב באמצעות מיטוטו בתחבולות; וכאן, צבא העומד על העדיפות הכמותית באמצעות "מערכת" האויב בכמותו העדיפה".³¹ נשאלת השאלה האם מאז זנח צה"ל את החשיבה התחבולנית, ומימש אותה רק לעיתים נדירות, הוא רק "מועד" ושוחק את אויביו?

מפקד אוגדה 143 במלחמת יום הכיפורים, אלוף (מיל') אריק שרון, עם קציני האוגדה בקבוצת פקודות לקראת הצליחה (צילום: ניצן שפירא, אוסף אמנון רשף)

למשל במבצע "שינוי כיוון 11", בשלהי מלחמת לבנון השנייה, במסגרתו נבחר תמרון כבד, צפוי ואיטי (שהיה ברור שלא יצליח להגיע ליעדיו בקבועי הזמן שהוגדרו לו) על פני חלופה של תמרון מוגבל אך מפתיע ותחבולני בבסיסו, כפי שהציע שר התחבורה רא"ל (מיל') שאול מופז.³² גם התמרון המוגבל במבצע "צוק איתן" היה שבלוני ונטול תחבולה. הדוגמה הבולטת מהשנים האחרונות היא מבצע "דרום כחול", תקיפת מנהרות במהלך מבצע "שומר חומות", שבו נבחרה שיטת ה"מערכה" על פני המהלך התחבולני שתוכנן במקור, לפיו התמרון המוגבל יהיה הטעיה שתמשוך

³¹ שמש, א' (1995). בכוח התחבולה. מערכות, עמ' 8.

³² הראל, ע' ויששכר, א' (2008). קורי עכביש. ידיעות ספרים, עמ' 388-392.

את פעילי חמאס למנהרות. המהלך לא יצא לפועל במתכונתו, ולבסוף תקף חיל האוויר מנהרות ריקות מפעילים.³³ השאלה אם זנח צה"ל את הגישה התחבולנית רק התחדדה נוכח מלחמת "חרבות ברזל".

מבחינה טקטית היינו תחבולניים, ואופרטיבית?

בפרוץ מלחמת "חרבות ברזל" יצאה חמאס למתקפה מפתיעה, מבוססת תחבולה, שזיהתה היטב את מרכזי הכובד, העוצמות ונקודות התורפה של צה"ל, ומיקדה את מאמציה כדי לנטרל את יתרונות צה"ל וניצלה את חולשותיו.³⁴ למרות תנאי הפתיחה הקשים שבהם היה נתון בפרוץ המלחמה, צה"ל התאושש, הדף את פעילי חמאס והחזיר את השליטה בשטחי עוטף עזה במחיר כבד, וכעבור שלושה שבועות מפרוץ המלחמה יצא לתמרון קרקעי רחב היקף, הגדול ביותר מאז 1982.³⁵ יש לזכור כי התאוששות זו נערכה מול אויב מסוים, ומוטב לקחת אותה בפרופורציות הראויות ולא לדבר בה משל היה מדובר בהתאוששות ההיא ב-1973, מול הארמיות הסוריות והמצריות. במלחמה מימשו כוחות פיקוד הדרום, בסדיר ובמילואים, בפיקוד אלוף ירון פינקלמן, את עקרון התחבולה בשורה של מהלכים, שעיקרם בא לידי ביטוי במהלכי כיתור של ערים ברצועה, ניקוז ופינוי אוכלוסייה (במהלכם גם נשבים פעילי אויב) ותקיפה בניגוד להיערכות האויב.³⁶

המאמץ העיקרי של צה"ל בתמרון הקרקעי בא לידי ביטוי בהתקפות אוגדה 162 בצפון הרצועה ואוגדה 36 שפרצה את מסדרון נצרים. אוגדות אלה חדרו מהר ללב הרצועה מתוך הבנה שאנשי חמאס מיקדו את מאמצי ההגנה שלהם בשכבת ההגנה החיצונית והותירו את השכבה הפנימית חלשה בהרבה. האוגדות חברו בחוף הים ואז נעו מזרחה לעבר ישראל. היה זה מהלך תחבולני משום שחמאס בנתה את מערכיה בכיוון ההפוך, ולמעשה נשללה מחמאס היכולת ללחום ביעילות בהתבסס על היערכותה לפני המלחמה.³⁷ בה בעת, ביצעה אוגדה 252, שנעה ממזרח למערב ותקפה את בית חאנון, מהלך הטעיה בהתחשב באופן התקיפה ובכיוונה כפי שחמאס ציפו לה (ציר ראיית צה"ל).

האוגדות פגעו בפעילי אויב, השמידו אמל"ח, מנהרות, מפקדות ותשתיות, כדי לכתר את העיר עזה ולהפעיל לחץ על מרכזי הכובד של חמאס בצפון הרצועה, הצבאיים והשלטוניים. כמו כן, הכוחות מימשו את עקרון התחבולה בשיטות הפעולה, שכן המערכת היריבה פורקה על ידי שילוב בין מאמץ אש, שתקף את המנהרות סמוך לתמרון כוחות היבשה לשטח האויב, ושלל מפעילי חמאס את המחסה שבתווך

³³ חזות, ג' (2024). צבא ההייטק וצבא הפרשים. מערכות ומודן, עמ' 22, 58.

³⁴ בזק, י' וגילת, א' (2024, 24 ביוני) פודקסט על התמרון מבית "מערכות", פרק רביעי.

³⁵ שלח, ע' (יולי 2024). בניין הכוח בעקבות "חרבות ברזל" – לא לחזור על טעויות העבר. בין הקטבים 41.

³⁶ ריאיון טלפוני עם תא"ל (מיל') גיא חזות, (2024, 21 ביולי).

³⁷ ריאיון עם אלוף ירון פינקלמן, מחנה אסף שמחוני, באר שבע, (2024, 15 בפברואר).

התת־קרקעי ("מקדם השבירה"), ומאמץ תמרון יבשתי שצד והרג את פעילי חמאס שנאלצו להישאר מעל פני הקרקע.³⁸

בח'אן יונס ביצעו כוחות עוצבת האש מהלך תחבולני כאשר תמרנו במהירות ללב מערך האויב, על חשבון עקרון האבטחה, ופעלו בניגוד להיערכותו.³⁹ כוחות האוגדה לחמו בקרב משולב מעל לקרקע ומתחתיה, הפתיעו את האויב בנכונותם להילחם בתווך התת־קרקעי, פגעו בפעילי חמאס והשמידו אמל"ח ותשתיות.⁴⁰ מדוע לא לחמו כוחות צה"ל בהיקפים גדולים בתווך זה קודם לכן? אומנם מהלך זה כרוך בסיכון ונדרשת תעוזה ומיומנות מקצועית, אולם בכוחו להמס את חמאס, להפתיעה ואולי אף לתרום להכרעתה המהירה.⁴¹

צק"ח צנחנים הרחיב את הפעילות למערב ח'אן יונס ושכונת חמד במקביל לחקר ואיתור תוואי תת־קרקע (צילום: דובר צה"ל)

ברמה הטקטית הצטיינו כוחות צה"ל במלחמה בחשיבה תחבולנית, נועזת ולא צפויה. למשל, גדוד הצנחנים מילואים 697 בעוצבת "חצי האש", 551 (גילוי נאות: הכותב לחם במסגרתו במהלך "חרבות ברזל"), פעל באופן תחבולני במהלך כל הלחימה בעזה. הגדוד הקפיד שכל תקיפת יעד תהיה מול מרכז הכובד לא רק באמצעות מסה ועיתוי ל"מערכת" האויב, אלא גם באופן שיבטל את חוזקות המערכת היריבה שמולו.

³⁸ ריאיון עם תא"ל (מיל') משה (צ'יקו) תמיר, כפר דניאל, 19 בפברואר).

³⁹ ריאיון טלפוני עם תא"ל (מיל') גיא חזות, 21 יולי.

⁴⁰ גולדפוס, ד' (2024, 13 במרס). הצהרת מפקד עוצבת האש. ח'אן יונס.

⁴¹ ריאיון טלפוני עם תא"ל (מיל') גיא חזות, 21 ביולי.

אומנם תקיפת שכונת "הסביבון" בבית חאנון נערכה מהכיוון הצפוי, אולם גם שם מימש הגדוד תחבולה כאשר עוצבת "חצי האש" תקפה את היעד בלילה מכמה כיוונים. בליל 28/29 באוקטובר 2023 חצה הגדוד את הגבול מקיבוץ ארז ונע רגלית בציר שאורכו כשלושה קילומטרים לבית חאנון. בחוד הייתה פלוגת הטנקים שהוכפפה לו, כאשר כל העת סייע לכוחות מאמץ אש עצים. עם אור ראשון תקף הגדוד את פאתי השטח הבנוי, כאשר ההישג המבצעי שבלב המשימה היה כיבוש שטח המפתח החטיבתי והתייצבות עליו עם שני צק"פים. הרעיון המבצעי כיוון לריתוק מארב האויב בפאתים על ידי כוחות השריון ואיגוף של חי"ר, באבטחת טנקים, לעבר שטח המפתח. הפלס"ר נעה באגף השמאלי, שם פגעה בכמה מחבלים שבהם נתקלה. היתקלות נוספת התרחשה באגף הימני, שם ירו צוות מפלוגה ב', חפ"ק הסמג"ד וטנק על מבנה שזיהו בו מחבלים. התנועה בלילה ומאמץ האש שהקשה על האויב להפעיל ביעילות תצפיות, אפשרו לגדוד להפתיעו עם שחר בהתייצבות בפאתי השטח הבנוי, ועד מהרה הוא החל לבסס שליטה מבצעית בשכונת הסביבון בעיירה. דוגמה אחרת אפשר למצוא בלחימה בשכונת שיח' רצ'ואן בעיר עזה בדצמבר 2023, בה ערך הגדוד שורה של פשיטות ומבצעי "גירוי - תגובה", שבמהלכם הכריח את האויב להיחשף ופגע בו במדויק. הגדוד הפעיל לא פעם טנקים כמאמץ הטעיה בכיוון אחד והסתנן עם כוחות רגליים שנערכו במארבי צלפים מכיוון אחר, תוך סגירת מעגלי אש על האויב שנחשף עם גורמי תקיפה מהאוויר. כלל הכוחות רשמו פגיעות.

צורת הקרב פשיטה אף היא תחבולנית במהותה, הן מערכתית והן טקטית, משום שהיא מקשה על האויב לצפות את פעולת צה"ל ולהיערך בהתאם. הפשיטה, שבמסגרתה כוחות מתמרנים לשטח האויב, פוגעים בו ושבים לקווי כוחותינו, מאפשרת לכוחות להפתיע, מונעת קיבעון מחשבתי, מערערת את ביטחונו של האויב ויוצרת בקרבו תחושת נרדפות.⁴² הפשיטה יעילה במיוחד נגד צבאות טרור כמו חמאס וחזבאללה, משום שהם ערוכים להגנה נגד כיווני הגעה מסוימים, ונחותים בהשוואה לצה"ל ביכולות מודיעין ושליטה בזמן אמת ונמנעים לרוב מתמרון נגדי שיהפוך אותם לפגיעים ליכולות האש והתמרון של צה"ל.⁴³

בשלב הפשיטות במלחמה מומש ערך התחבולה לא פעם. בין אלה מבצע "ניתוח מקומי", פשיטה של כוחות אוגדה 162 בשילוב כוחות מיוחדים על בית החולים שפאא' בעזה, במהלכו הפתיעו את האויב בעצם יכולתם להגיע ולכתר במהירות את בית החולים,⁴⁴ ואת מבצע "ארנון" לחילוץ ארבעה חטופים משבי חמאס, שבוצע בידי הימ"מ בסיוע כוחות מחטיבות כפיר, גבעתי, הצנחנים וחטיבה 7 במחנה הפליטים נציראת. הכוחות הפתיעו את האויב בעצם העובדה שפעלו דווקא ביום,

⁴² שמואל, ש' (2024, 11 ביולי). פשיטה - דשדוש לתכלית. מערכות.

⁴³ שלח, ע' (2015). האומץ לנצח. ידיעות ספרים, עמ' 122.

⁴⁴ דבורי, נ' (2024, 1 באפריל). התחבולה של צה"ל והמודיעין האיכותי שהושג: מאחורי המבצע בבית החולים שיפא. אתר N12.

על אף שהיה בכך סיכון לכוחותיו, משום שהאויב העריך שנתקוף דווקא בלילה.⁴⁵ מנגד, מאז שצה"ל שחרר את מרבית כוחות המילואים בראשית ינואר 2024 נעשתה בפועל עצירה אופרטיבית בלחימה, ולאחריה היה קושי בשימור המומנטום והיוזמה, שכאמור, חיוניים לקיצור משך המערכה. בעוד שניכר שהאינטרס של האויב הוא להאריך את משך המלחמה ואף להופכה למלחמת התשה רב־זירתית,⁴⁶ לא פעם פעל צה"ל בצורה צפויה, שאומנם פגעה באויב אך ארכה זמן רב ועיקרה היגיון של מעיכה.

מפקד פיקוד הדרום, אלוף פינקלמן, ומפקד עוצבת האש, תא"ל גולדפוס, בעת מבצע "ארנון" (דובר צה"ל)

מבט למלחמה הבאה

האם צה"ל הצליח לתרגם במלחמה את מימוש עקרון התחבולה מהרמה הטקטית (שבה רשם הישגים מרשימים) לרמה האופרטיבית באופן שפירק את המערכת היריבה וקיצר את משך המלחמה? צה"ל הפעיל במלחמה ברצועת עזה סיוע אש בהיקפים חסרי תקדים מבחינתו, אך עולה התהייה אם מדיניות זו "לא הובילה לעודף שימוש באש על חשבון התחבולה והחיילות הבסיסית, כי לשימוש לא מבוקר באש יש השפעה גדולה על אורך הנשימה של צה"ל ועל תלותו בקבלת תחמושת מארה"ב".⁴⁷

⁴⁵ הראל, ע' (2024, 9 ביוני). הטוב ניצח את הרע, ליום אחד. הארץ, 2024, עמ' 4.

⁴⁶ ריאיון טלפוני עם תא"ל (מיל') גיא חזות, (2024, 21 ביולי).

⁴⁷ עמידור, י' (מאי 2024). מלחמת אוקטובר 2023 – תמונת מצב לאחר שבעה חודשים. מכון ירושלים לאסטרטגיה ולביטחון (JISS).

ברמה האופרטיבית, צה"ל הצליח לממש את התחבולה באופן חלקי בלבד. הדבר נבע מהעובדה שהאויב הוא צבא טרור היברידי, המשלב בין צבא לטרור וגרילה, ומרכזי הכובד שלו ברורים פחות, וגם מהצורך להתחשב בגורם האוכלוסייה האזרחית (שיש להזהיר בטרם הכניסה ללחימה) המקשה על היכולת להפגיע. סיבה נוספת הייתה קצב מבצעים נמוך מהנדרש שאפשר לאויב להתעשת. צה"ל מיקד תחילה את מאמציו בצפון הרצועה,⁴⁸ ולא תקף בבת אחת את כלל מערכי האויב ומרכזיו גם במרכז הרצועה ובדרומה. גם בהמשך קצב המבצעים לא היה מהיר דיו, ולא פעם אפשר לאויב להתאושש. ראוי לציין שיש אתגר של ממש בהגיית תחבולה מול צבאות טרור היברידיים, הן בראשית הלחימה והן בהמשך מול מערכת אויב בהתפרקות, כפי שפגשו הכוחות בשלבי לחימה שונים בעזה. אך איננו פטורים מכך. אין זה אומר שלמצוינות הטקטית לא היה הישג מצטבר. במלחמה השמידו כוחות צה"ל נכסים משמעותיים של האויב, ובהם מנהרות, מחסני אמל"ח ומפקדות, והרגו פעילי אויב רבים, בהם מפקדים בכירים. אובדן כל אלה, לצד הלחץ שנוצר על האוכלוסייה בשטח ואובדן הריבונות של חמאס בעזה כואבים לאויב ומשמשים מנוף לחץ לא מבוטל.⁴⁹ אבל משך הלחימה מלמד על כך שהצבא התקשה לייצר מהלך תחבולני ברמה הגבוהה יותר שיפרק את הארגון במהירות ויאפשר את קיצור משך הלחימה.

אולי מול אויב שאינו צבא סדיר ותעשייתי אין מהלך כזה, ומוטב להסתפק במה שצה"ל נהג לכוונת במשך שנים של סבבי לחימה "פגיעה קשה". ואולי אפשר להכריעו במהירות תוך התנפלות לא צפויה ממגוון כיוונים על כל מערכיו. ייתכן שאפשר למוטט צבא טרור שכזה רק במלחמת התשה שבה "ימעך" הצבא מעוז אחרי מעוז, ואז יטהר, יפשוט ויקיים נוכחות מתמדת בשטח, כפי שנעשה באיו"ש ב"חומת מגן".⁵⁰ כך או כך, הדבר מחייב בניין כוח אחר, של צבא עם אורכי נשימה גדולים פי כמה במונחי כוח אדם, מלאים ויחידות.

נוכח האפשרות שצה"ל יידרש לתמרון בלבנון, ראוי לשוב ולשים דגש על הנחיצות בחשיבה תחבולנית מול חזבאללה, צבא טרור יעיל מחמאס, בשל ההערכה כי מדובר במערכת אויב שתמשיך לתפקד בצורה יעילה יותר גם נוכח תמרון, וכן בשל העובדה שהאיום בלבנון אינו רק בטווחים הקצרים אלא מרחבי במהותו. אפשר להעריך שהאויב יפעיל אש מדויקת מטווחים רחוקים (נ"ט ואש ארטילרית), כטב"מים ואמצעים נוספים לא רק בזירת הלחימה הסמוכה לכוחות אלא מן המרחב הסובב אותם.

יש לציין גם כי רצועת עזה, שהיא ברובה מישורית והמרחקים שנעו בה הכוחות

⁴⁸ בשל הצורך לפנות אוכלוסייה משטחי הלחימה, סדר הכוחות שעמד לרשותו, מתח בין זירות נוכח התחממות החזית הצפונית נגד חזבאללה ועוד.

⁴⁹ הראל, ע' (2024, 17 ביולי). צה"ל מעריך שהלחץ הצבאי על החמאס נשא פרי ושיפר את התנאים לעסקה. הארץ.

⁵⁰ שם, שלב א' של החזרת השליטה המבצעית נערך מהר יחסית.

המתמרנים היו קצרים יחסית, אתגרה פחות את צה"ל הן בתמרון והן בלוגיסטיקה. לא כך בלבנון. כדי לפרק מערכת שכזו, נדרשת חשיבה תחבולנית, המאתרת את חוזקות האויב ונקודות התורפה שלו ושוללת אותן למען ההכרעה המהירה והיעילה. לפיכך יש לפתח שיח מקצועי ולמסד ידע בנושא החשיבה התחבולנית ברמה הטקטית, המערכתית והאסטרטגית. עלינו ללמוד היטב את המערכה שניהל צה"ל ברצועת עזה, ובכלל זה אילו שיטות ורעיונות מבצעיים הוכחו כמתאימים, מה היה חסר ומה אינו רלוונטי למערכה הבאה, כדי לשפר את מוכנות הכוחות למערכה הבאה, אם תיפתח. כך עקרון התחבולה ימומש לא רק ברמה הטקטית, אלא באופן שיאפשר את הכרעת האויב במהירות ויקצר את משך המערכה.⁵¹

⁵¹ המחבר מודה לתא"ל (מיל') גיא חזות, לתא"ל (מיל') ד"ר מאיר פינקל ולסא"ל (מיל') צח אקשטיין על הערותיהם הטובות למאמר.